

Naturalmentri keste idee, almanco par kumó no 'rerá efe-  
túajón se no altri parcé proponude da keste publi-  
kajón, ke, sekónd kej ke fin al '18 e son stác fedelissimis  
kolonis da l' Aústrje, e ke kúndi e son pratiks di afárs  
di spjonágo e di delagón, e spuce... di todést.

### Unitát di teritori.

Si skuñe kontesá ke pe Ladinje no esist. Inestris vons  
a kontat kun altris civiltác son stác mase bojús, e han  
cedút lis armis di difese de lór individualitát étnike kul  
cápá su la lenge daj nêins. Invece di prókurá di slargá-si,  
di invadí, si son lasác soprafá, disfatijá, snacijonalizá, e la  
rinunçe a lis armis e kontinúarés se si les dâur aj ri-  
neác. No l'è kâf straordenari di une stirpe ke lasi la so  
lenghe par adotánt un'altre. I Bulgars e han bandonát il  
lór lengác primitiv par adotá il Sláv. L'è probabiltissim ke la lór  
posicjón falsé in kúj si catin kumó di sej' nemis daj Sugo.  
Slávs e daj Rus al dipendi propri di kest, ke se son slávs  
di lenghe no son tã di soçe. La Dalmagje e vere formát  
un lengác propri, il dalmatik, afín al ladin e fradi des lengrs  
neolatínis, da la ruvine dal latín, ma invece di kultiva-lu e  
di adotá-lu par lenghe skrite lu bandoná dal dut par ada-  
tà il talján. Kest ram inestác artificalmentri no l'ha vüd  
vonde vigór par resisti in presince dal robüst kroát de  
kanpané ke l'ha une dopo lótre kúistadis dutis lis citác de  
Dalmagje infür ke Zare.

A Raguse si é formát un lengác mistlicát di talján e di



-194-  
kroat di kuj eto un sajo: Grandiozi divertiment koga  
privlegjuje apoziti komitat za fond dubrovacke gradiaske  
muzike na koji svakoga invitara. Program feste je abunda-  
nat, ali' radi kuriositati i da svagoga nagubra spiegacemo  
ga, in poka parole... Velika korsa konia, unika okazion...  
In sotolineat lis pereulis derivadis dal taljan. Il dalmatit  
al varës podüt akalzi indiforentementri pereulis latinis  
e slavis e al varës podüt kontentä i kroac dal retrojare  
dal litoral dalmato. Il taljan nol'ha podüt adata-si a kestis  
infiltracjous e l'ha skuñud cedi il teren al slar fevelad  
da lis kanpanis, apene ke il popul l'ha kapid. ke il kroat ol  
pö servi di lenge poj afärs kome il taljan. Al sucedarä istes  
in Friul apene ke i Furlans e kapiran ke la lör mari-lenge  
e po servi in oñi afär ançe par lenge skrite kome ke serv  
par lenge fevelade. Il fenömeno da l'inurbament al püar  
te tes citäc di kontinuö nür element latin, ke fin  
kumó l'ha krodüt di bandonä il furlän e fevelä veneçian  
par far krodì pluj civilizad sekönd un veçö prejudici.  
Se invenci une di al fos supjarbi di mantiäi la proprie  
lenge lis kondicjous e ganbjaresin ku la stese rapiditat  
ke son ganbjadis in Dalmacie e ke si son krodudis di  
spjega' ku l'akusä l'Aüstrije di falsifika' lis statistichis  
a dano daj Taljans e a vantäc daj Kroac. La ladinität  
in Friul e jé un flum di age ke travölz e kel di  
antiladin ke pö sborfä la stanpe o la skuële si pö  
paragona-lu a un sklic.



Kusi Triest l'ha un pòk a la volte bandonade la uvaron  
 se favele ladine par càpà su il lenga slop e musulit daj  
 Veneçian, e l'ha riscot di slovisa-si. Sarin ke il Furlan  
 al uàdane teren sul sloven. No sarin se el succed l'istè da-  
 la ke il sloven a l'è a kontàt kul venet kome dal territori  
 di Motalkon ju ju pa l'Histrie e pe Dalmacie. Giaro inèsi  
 kome il francès in Rumanie, in Piemont, e in Korsike, il  
 taljan a Nice, no takin.

Kuante la diplomacie e rivà a kapi il valòr del  
 diafragma ladin pe pàs tra lis tre racis d'Europe,  
 e kolmarà facilmentri lis lokunis ke si càtin fra une  
 isule e ke altre dal providençjèl arcipelago o de stoje-  
 re ladine.

### Pecis e rimjedis

Par no abusà de pacjence dal letòr ometin un càpitul  
 ke verin inbastit sot kest titul.

I difjès dal Furlan e son certamentri molto pluj scentudè  
 ke fàj altris Ladins ke seben no favoric da la nature e del  
 klime in ordin a fertilitat e bondance di tjare, si càtin a  
 un livel superjor par istrugjòn, edukagjòn e kulture e reti-  
 tudin. Al basti sarè ke in dute l'Engadine, esind hospre  
 di kel sogorno incantevol divjare princips di sang real e se  
 no sbalgìn ançe sorràns in ativitat o in pensjòn, dute la fiam-  
 ce pùblike par mantìni l'ordin no konsistere ke te únike  
 o tes dös solitis uàrdjis al servici di un konsonejo di  
 paìs.



Lis peçrs dal Furlân e son: notevul grâd di analfabes-  
tismo, e nisune voe di lej libris istrutivs e di istrusîs simpli  
pluj ançe in kei stes ke sâi di lêtare. Alkoholisimo ed eclesi-  
ve voe di bevi vin e di frajâ mentre da l'altre part si ha  
une grandissime iñorance di art kulinarge per kûj no si  
sa preparâ i cîbs pluj senplic. Il non-plus-ultra des pjetancis  
l'è il vidjêl o i potêc in humid. Mase emigracjôn ku lis  
kousequencis pe moralitê paj leams di famée, pe salut,  
ke l'è facil intravjodi, kausade de mancance di inicjative, di  
spirt di intraprendence, di <sup>distibucjones, produccions, kulturalis, filandis, kotonis, kres...</sup> kostance, di pasjence par plan-  
tâ industrijs lokals. Si han però ecceçjôns (fabrikis di mobü,  
temperins, cadrejs, horlojs di campanii, oğec in viminis, mer-  
lêc, piculîs industrijs domestikis di oğec in len... mentre la  
mode e l'abulicjôn dal vistit nacjonâl e ha fat bandonâ skua-  
si dal dut il filâ e il tjesi in cåse). Mancance di unjôn, di  
solidarjetât par invidje, mancance di spirt di asocjajôn, paure  
di fej in brojâc, takânriz, paure des novitâc, tendence di  
favuri il forest plujtost ke judâ il konpatrjot vjars il kûâl  
si ha qelofie ke al si alci trop. Pasjôn tal zug des cãrtis, dal  
lot, dal bitjard, daj zugs d'azard sekond lis klasis socjâls;  
trope pasjôn dal bal (naturalmentri bai modernos esind bando-  
nâc i bai lokai kome la furlane o la sklave), da l'oselâ e de  
cace la kûâl ultime e jere l'okupacjôn principâl daj sjars  
ke starin in kanpane, e 'è jê ancemô un rikûard daj kostüms  
medievai. Reñe ancemô supersticjôn ke mase interês personai  
e impedisin ke venî konbatude adoltrance. Tendence



-197-  
a fa tropis cãkari, petec, maldicence, kalunje, la kua  
tendence e je alimentade da la stanpe lokal ke vîr servind  
lis diferentis kriks. ke si kontindin il dumini administrativ.  
Lis lotis pes elegjens pulitiks e komunals-provinciâls no son  
fatîs sekond principiis ma sekond personis konbrikulis  
partic personai. Se la pjataforme des prosimis lotis e fos:  
Ladins o nacionalisê kûintri antiladins, si varê fat un  
gran pas te edukacijon pulitike. In tros di lôr, speçalmen-  
tri in kej ke posedin vunde par vivi, tendence a l'oci e la poltro-  
narie a frekuentâ betulis e hostariis par bati la cãrte e  
la maldicence. Lis hostariis e dovaresin sej ridotis a  
poçisimis e riservadis al forest ke l'ê di pasac e ke nol sava-  
rê dulâ lâ a polsi o a rparasi. Se in oûi paîs, kome in  
altis provinciis d'Italje si ha la Cãse dal Popul, si ves la  
'Cãse dal Furlân', par lûk di konvenio, leture, konferencis, di-  
vertinenc lavôr, istrucjôn... lis petecariis ke son la peste  
da l'anima furlane, la distrucjôn de so fûarce e de so ener-  
gie... e dovaresin lâ sîmpri pluj al manto e sej ritinudis lûks di  
vergônze e di perdiciôn. E je demoralizatriçe e induf a l'ocjo e  
al vier la habitudin di kondusi lir bestjis a paçon. Nol do-  
varê sej mandât a posâ lungis horis a uârdjâ bestjis  
ke paçonin, kûj ke tal stes timp nol fâs kûalki lavôr kome  
lis femins ke lodevolmentri e fâsin skarpêc, e filin o e gueta.  
Fra di no no si koñôs la picule industrie di fâ su listis  
di pae intreçade parçapier, spûartis cesteri... Naturalmentri  
nisûn al lej e al si istrui. Poçe pulicie... o al manto



non in dutis lis kontingencis de vite il dovūt grād  
di pulicre. Lodevul l'habitudin di freà oñi sàbitte i cãldirs  
di ram, ma kest l'è pluj par luś ke par pulicre. In kũeltri  
lũk bandonāt di montãne via vedūt fruc in tãl stat di miserie  
sporẽcie, abandon, ke ju afrikãns di paĩs vonde in dentri  
al paragõn e somearesin virtũc parlã a nòcis. A l'è kurriõj  
ke in triũl si pensi a monumẽc, a fjestis e a komemo-  
racjõs e ke nisune anime karitatevul e pensi a fa  
des "tutis", o "skafandros", o daj kamisjõi pluj senplic de  
tele pluj ordenarje da furni a kesẽ derelicio a kesẽ vera-  
mentri "sence-cameje"! Il petegolẽc, l'oci, l'agjõn de stampe ke so-  
fle sot kul dā in past ala kurjositāt malade dal publik amãnt  
dal skandul, lis kontesjs privadis, e pũartin a la kũerelo-  
manie. E alore intervenin ju avotac, i mangecartis, i peric  
o spelã i litiganc. I judic e ju impjegoc subalternos de  
justicie si vendin par prokura pròrogrs, ritarc e perfĩn gra-  
gis. Kun favõrs o bec si oteĩn vantac daj impjegoc.  
La koruscjõn e je largementri penetrade dal di fur in tanc  
ajns di sotamisjõn al stranir. Kumò disgracjatamentri  
duc kej ke son stac soldac e han inparāt a konjugã  
il verbo inportāt de la France e ke la Kruske no jè stade  
kapac di sbandi: il verbo rangarsi. Lis amministracjõs  
no varan sinpri dāt il bon esenpli di spindi kun avedutea  
il bec di duc. Il kousej provincāl no l'è stat maj kapac  
di fa un gest viril, e no lu farã fin ke no l'adotara per  
lenge uficjāl il furlan, zake l'è un kãnone generāl



amitūt propi da l'Àustrje e da l'Ungarie ke ju afärs  
dal paif e van tratâc te lunge dal paif. P. esempi al ha  
simpli docilmentri votât centenârs di miârs par ingrandi  
manikomjôs, par rikorâr alkooolizâc, ma maj un centesim  
par limitâ la vendite de snaporre ... e magari onçe dal  
vin. Ma si kapi's ke kul ingrandi istitûc di kure si fâvur-  
vîs <sup>profesjonisê, ingerjenc e</sup> imprenditôrs; kul limitâ il konsum dal vin e daj likôrs  
si danegîn i produtôrs ke si ingrasin a spesîs de salut  
de hint, pîers ancimô; a spesîs de l'afjervoliment e de skom-  
parse de nestre stirpe. Ma no inpûarte: baste ke la ra-  
nitât dal Furlân ke oîi pôt si solere da la plebe ku  
l'industrije o kul saresi mesedâ, e sej apajade! Fra lis  
peçis plu j' funestis e je la spice, la smanje, l'urtijarje  
di diventâ kavalîr, komendatôr. Eto la metê ke al si fîcê  
in câr oîi Furlân sence savê ke kest ideal al kostituis  
la ruvine de picule Pâtrje. Ma onçe par kest difjet l'è  
il rinjedi rendind sodistâc ke j' han kestis aspiraçjons.

Un ultin difjet kapital l'è kel di difidâ, di sospetâ de buïne  
fede e dal galantomisimo daj konpatryçs. Kûindi no si vjodiu  
ke spûs e traditôrs. I principai personagôs ke dal '48 han kape-  
gât la rivoluçjon e e han komandat lis fuartecis durânt ju  
aredjos son stâc tratâc di vindûc e di traditôrs. Une bjele  
legerece! Sikome troî in kur lôr si sintin pronc a vëndrisi  
al nemi par bêt o onçe par une krôf, e pensin ke onçe  
duc i altrs ke fasin alk o suj kûaj si è rivolzude l'aten-  
çjon e sejn kel ke lôr e saresin, a l'okajjon, kun mîl mar



-200-

Il Furlân genuin, autentic. Ke no-l si é lasât koronpi daj  
vicîns pluî civîi, kel afejonât a la tjare, al paîs, a la Patrie.  
kel ke al skuîne emigrâ kunt-un grop t-al kûr e une maludi-  
cjîn su la lenge (v. Tefâür. pag 131-133) a l'ê lavoratôr instanta-  
bil, al câkare pôk e al kunsidare ben, l'ê sobrijo, ekônomo, al man-  
tên la peraûle dade, no-l si lâse incingari da lis peraûlts dolcis  
dal forest e no ij permêt di fa trope tele, al difide des câkaris  
e des bjelis promesis, no l'skolz kun sventatece lis novitês, l'ê afe-  
cjonât a la famée, a la caje, a la tjare al paîs, sesualmentri l'ê seguâo  
des leo di nature. l'ha bon kûr, l'ê karitatêul, al rispjetê l'autoritat  
l'ê modêst, no l'ha tendonce a vantasi, a fa luso, a fa il pas pluî  
grand de gânbe. Al tind a butale in ridi par parâ vie i dis-  
plafês. Nome kel ke l'ê vigât al cerce di innê i displafês  
kul beri. La fêmine je modeste lavoratrice ekônome. Du-  
rânt la uêre e ha savût sostitui l'hom in duè i lavôrs a-  
grîkui e forse e mertarês un monument di rikônôsînce  
pal so sakrifîci e pe so resistance a lis tentaçjîns di tante  
zoventût ben pajade e ben nudrîde e ke no vere nuje di  
pjardi a tradi zovînis e maridadis. l'gujâr po, no l'ha fat nu-  
je, forsi t-al so proponimênt di bastarda la nestre race, par  
evitâ kest perikul. Se la kontadine e sa pôk kusi e fa di  
mangâ al dipend parce ke nrisin si a kurât di inceña-ij-gi.  
La fêmine daj benestânc e vîr t-al oci e t-al divertimên.  
Masarjis, bajs, kamarelis, sartorjis, mudistis, servitôrs e sofêûrs  
e no fa nuje o skûjfi fur ke il dole e kûalki rikâm. La kultura  
ei limite a lej române e i skândiui eprocês daj gornai.



L'è un kof rār ke si meti a cāf di āperis di kontāt e di istrucjōn - e si ke al sare's tant di fa - dut al plu' a cāf di kũalki fieste dulà ke ha mūd di mētisi in viste. Pe fēmine dal popul dute la leterature e konsist tal libri di mese in lenge esōtike kũn-t-une bjele leature su la kũal e po fenzi di lej durānt lis funcjōns. I fruc son irekũieć, sence freno, lasāc in abandon a fa danēc pe kampaņe a sglovā' pomārs, robā' lens e panolis, distrusi nīc, tabjā' rakolc. Fra kej daj paif<sup>za</sup> sogēc a l'Aũstrije e kej dipendēnc da l'Italje si vjōd une grandifference tal mūd plu' rispetōf, edukāt di konpũartāsi daj prins, plu' libar, ineducāt, konfussjonari e kũalki volte da vōrs delinkũenc, daj sekōnc. Il karatar anarkik, strafotēnt, debul daj mestris al si riflēt suj skũelārs. Ma anēc par kest l'è il so rimjedi, kome si vjōdarā' tal capitul su la skũele.

La idee ladine si bafe su la konvincjōn salde in no, ke la part ke si mantēn inkorote e gēnuine dal popul ladīn e ke forme la majorance par numar e pal so sald atakamēnt a la tjare, e ke a so timp e formarā' la klase ke governarā' il paif, e sej mjōr ke no lis stirpis kũnfinānc specje kēs di paif plaj meridjonāi ke han hint manko fũarte, sane e lavorettrice. No l'è di just ke une pome sane, o skũēfi sane, e sej miltude insjeme kũn-t-une makolade e ke risći di fraidefi par kest kontāt perikulōf. Ke i rineāc e provin ku la lōr kondote ke la male-fede, di kũj han za tentāt di da prove kũjntri "La Patrje", la difonestāt, la doplece, l'hipokrisie, l'uso di minacis invece ke di rōfōns, e son i karatars de gēneralitāt daj La-



dins; ke son pjëf di kej altris par galanthomunismo, amôr di Patrije, unjôn, amôr al progrès, e noaltris sarin i prins a ritiñi ke une stirpe sence virtûc no merte di konserva-si pure, besole, ma di fa kun kës altris un mesedot di medjokritac, indiferentismo, korucjôn.

### Industrjis, Komerco, Financs.

Pes resjons acenadis in principi dal precedënt capitul, lasin te pene kel ke varesin skuñt di su lis industrjis grandis e piculis ke varesin dovut slargasi, capâ pîd o fonda-si in Ladinje parce ke for mitude in kondicjôns di basta skuâsi a se stese e par çarc çenars produzi tant da alimenta l'esportacjon ke permeti di provjodi a l'estero kel ke al kovente asolutamentri e ke not konven di fa. ka di no. Primisime fra lis industrjis, ke doj furistirs dato ke la Ladinje par dono di nature e je il Museo di Storje naturâl ed etnografik da l'Europe, il paif des maravejs dal mond fisiko-naturâl e human.

Si sare's dovut trata' dal mûd di ristora' lis financs, di abuli la difokupacjon di dà inkremént al komercjo medjant novis stradis feradis e un pûart ke al meti in diret rapûart la Ladinje, e kûindi ançe la Svicare, kul mond intir sence vè bisuñe di dipendi di altris stac. Si vare's fat un elogo des stradis ordenarjis vjartir fej ultins ajns, unik benefici ke nus ha pûartat la uere. Si vare's studjât il mûd di atenua' l'antagonismo fra lis klaris socjals, di specâ il latifonc e i stabiuli ultins residuos tenac dal feüdalesim ke persistin tal Friai



Orijental par kolpe daj intõps ke lalec e met al parac de proprijetat da une man a l'altre. Si varës acenat al mud di senplifiká la burokracije e kúindi a la manjere di smobiliza' i regimenc di inpegac ke supin dutis lis entradis sence produzi in relacjón a kel ke kostin, okupand la lór ativitát a kontrolo reciproko; al mud di otiúri une justicie rapide, diligént, independent ke meriti il non ke kumó e karpiš mentre e je' la pluj abominerul skúele di korucjón, une vergonzore kome-dje kumbinade fra judic e legái par gavará la pjet aj litigánc e tenzi di fa alk dand un kols al cerkli e un a la bote ....

E o terminin kul riassumi l'opinjón sintetike del Furlan, ke púr l'üore l'esistence di dut ce ke di Ladin l'e fur del Friul, e kúindi del kontribút ke di ke bande al viúaró a dut il paif, opinjón sekond la kuál il Friul l'a in grád di bastá a se' stes ... e ke di besól al savarés resi-si e ammis tra-si mijór ke sot tutele di un stát moralmentri vunde korót, financerjamentri klop, militarmentri dut-altri ke invincibil, ke ku la so pulitike inkostánt al si e úadenat nemis di oúri bande ke spjetin il momént di daj une catade.

Arind une frontjere de bande de tjare di kuj metát e je' okupade da paif ladins, noaltris o sarin i prins a sufrí ju horórs di une ñove üere. Sitome poj la frontjere ladine e je' vjars la Germanje e vjara i paif Slavs, noaltris ladins varin dós probabilitac kúintri une, di catási t-al peléc e di vjodi devastadis lis nestris tjaris e lis nestris cásis e mitudis a dure prove lis kušjencis in kās di üere daj vicíns.



### La skuele ladine

'Tiljo Tamaro tal libri "Talsjans e Slärs tal Adzjätik, ol dîs: "I fruc talsjans dal Friül e skuñin su lis bancis de sküele släve dismenteá o inbastardi la lör lenge matérne e stuärzi la lör nature talsjane e sej strisinâc dal rango superjör di Talsjans a kel inferjör di Släs". Par meti kest koncet in akordo ku le veretât bisuñe sostitui la peraule talsjân kun ke di furlân, e ke di slär kun ke di talsjân e alore l'argoment not sarê in akordo ku la tesi di dut il libri. Kel epitet di inferjör e superjör fra ladîn e talsjân nol take parcei ke i Ladîns Svicars no son afât inferjors aj Talsjans ke si cåttin suj scålin pluj alc de istruzjôn kome i Pjamontês e i Lombâre, e i Furlâns stes no son di meti-si in konfrônt kuj habitânc de l'Italje meridjonâl ke kontôr a sbars il livel medjo de istruzjôn, edukacjôn, moralitât, kulture daj Talsjans sot a kel medjo daj Ladîns, l'genjôs daj sêtkui parâc ke kun plen dirit e vantê l'Italje no han influen- ce sul grâd medja di kulture atuâl ke bisuñarê veramentri pefâ par pronuncjâ un judici pusitiv.

Par salvâ la nestre ladinitât, ke se ance e fos inseñe di kulture inferjör, e ha il merit insuperabil di sej nestre, e jê indispen- sabil la sküele ladine kun lenge di inseñament ladine, e ke pluj tard, kuantke il sküelôr al posêd la proprie marilenge, kualunkûe altri lengâc, (talsjân, esperanto, sloven, françês, todêsk, inglêš) al sej inseñât kome lenge foreste pluj o manko important. E ke sej in- señade in mûd partikolar la geografie e la stôrje ladine almanco fin tant ke lis nôvris tendencir internacjonalistis, par colî ju



in konvenjenc derivac daj libris di storje non imparciâl, no si skuñin adota libris de inseñin la storje a duc i popui in un stes mūd, val-a-di korispondent a la veretât.

Noaltris ritiñin anče ke l'inseñamēt de lenge dol poif kome lenge skrite al produfi un meioramēt tal karater e tal sentiment, zakei kel doprà pes skrituris une lenge diferēt da ke eskli sivamentri fevelade, kul repetisi<sup>kest</sup> par generaciōns kome se for la robe pluj natural e pluj konforme a justicie al dervi fā indreca li zōrinis inteligēncis vjara la finciōn, la simulaciōn, la baulje. Si finirēs par diventā i Greġs da l'Eūrope centrol.

Par un regolamēt ke al smire a la nestre snacjonalizaciōn, mentre al vorēs favuri i konbatēnc, e son stāc in pūartāc in Friul une vorone di mestris daj daj sesos da kōj sa cē poif, ke e detin e ē inseñin aj nestris fruc keste lenge di Dante.

Con il lette si fa il barro. Il tempo monaccia tempesta. La vega ci fa il lette. In un disgraciāt distret pluj di un tjarc di mestris e son di keste irisme, mentre i furlāns e restin fur di pan a bati la lune. In un poif kunt une dozene di fruc e han klamāt une mestre foreste ke dopo pōs dīs e jē lade vie malade e par dut lān e jē stāde taj sjej poif man dānd daj certifikāc di malatie aj kūaj i Furlāns (o Carnei ke sejn) e krodin pōk. Il komuin l'ha skuñut pajā anče un suplēt onde l'istruciōn di kej fruc<sup>in kel an</sup> e jē kostade pōk manto di un mijar di Franks par oñdūn. La stanpe e ha fevelāt, ma par cjaris ofesir aj diric di une naciōn g'ūl altri ke artikui, ke son la konfesiōn de impotence.



Unu kuārant' ajn indaur une fragjōn di montāne e vere  
dut preparāt par tirā'su, une nōve gleſjute. Il plevān da  
tuy dipendere la fragjōn al vere naſāt ke kul timp ke gleſju-  
te e sarēs stade une nōve parokjāl e nol si decideve maj di  
lā a benedi la prime pjere e al tirare la cōse a lung di un  
meſ a l'ātri o anče di une vjarte a ke altre. Kuātri zovendo  
di keji ke no han pore nujē, prekursorē daj ardō, une bjel  
di e cāpin su il pikōn e e vān dōl plevān a invadalu a vīvi  
a benedi. — Ben o veñarāj... — No, no, biſunē ke al veñi' subit, se  
no i butin jū di strade la kanōnike... ke o vū pronc kō di fūr  
ju inprēsc! — No l'ha koventāl ołtri, a l'ē bon lāt luj. L'ere  
un argoment decifir su kel nūr don Abondjo.

Te Ladinje Centrāl il kumisari Kredaro l'ere disponūt  
ad ameti l'inseñamēt dōl ladin pūr ke si for abulid il  
todēsk. Si ripēt la manovre daj aūstriakos ke ur pemeve  
di alontanā prime il sentiment pluj temibil, kel de taljanitāt  
par sostituidu kunt-un pluj facil a stalcā vīe, kel de ladinitāt.  
E kumō, si kapis, stalcāt vīe il todēsk, al sarā dopo pluj facil  
di daj un pid anče al ladin. Ma no sarin tant bōſōai.

Se la popolaçjōn furlane ſveand-si dōl sekulār intrunimēt  
e insukimēt e decide's ke la lēge des skūch's elementārs  
l'ē il furlān, i mestris foreſc e skūñaresin seji elimināc  
naturalmentri e kest skandul, ke nome i tre vōltis bōjñs  
furlāns (ke siju fāſ stā cīdins kun promesre, o kun kuālki  
bokāl e dut al pluj kun-t-une krōſ di kavalīn) e sopuārtin kun  
tante raseñaçjōn, al cēsare's par incōnt.



È se il guvjär e la so konsortarie no ceder, zake' e je am-  
tude l'istrucjòn private, bastarès ke i mestris e vjarzesin  
sküele lör e ke inseñassin aj fruc kome il Siñör al komande  
vjars un modest kontribüt des faméjs, sekond la pussibilität  
in béc o genars. // Furlän disgracjatementri l'ha ancemo' mase  
pök spirt di' race, diñität e fiducje in sé stes, unjón, e l'è  
pök disponüt ançe a un picul sakrifizi personäl par un  
pür ideäl. Ma a kest si'la sence dubit di' rivä.

Nus han riferit ke duránt l'invasjón, il guvjär todèst par  
no vjodi tanç fruc a la a torzeon a la malans, l'ha decidüt  
di' vjarzi lis sküelis, e no havind mestris patentäc al colere  
kome mestri küalunküe ke al ves kapacität. Nus han dit ke  
i risultäc da l'inseñamént in kel an e son stäc superjör<sup>a</sup> kej  
doj ajäs procedenc. Noaltris ritiñin ke kumt-un kors rapid  
didatik linüt a personis ke san di' letare e ke han disposicjón  
a l'inseñamént, si' püedi inprovissä un küarp inseñant lodin  
certamentri superjör aj mestris foresc kun diplomis brilanc  
(konsequenc in paif dulä ke si' e pluj ke pronc a sustinri il  
kompaesän ançe a kosto di' fa une injusticje); se lis konferen-  
cis didatiks obligatorjis e forin tinüdis oñian e se duránt l'an  
skolastik i mestris une o dös voltir al mef e skuñirin  
radunasi in oñi distret par konferencis didatiks e skambjo  
di' idéjs e di'onsejs su la lör nobilissime profesjón o mjør  
apostolat da ritiñi-si al stes livel de kure des animis.

Ovin ançe la konvincjón ke kun sakrifizi e bürne volon-  
tät si' poderès kun inseñanc volontaris istitui in oñi distret



o grüesse borgade des sküelis sekundarjis val-a-di' lis tēknit-  
tis e almento il gīnāſſjo inferjör - sinpri kun indiric prava-  
lémentri ladin-furlān. L'esempli di S. Vit l'è eloküént.

Esistin in Friül sekulärs e predis (p.e. a Fors di Sore e in altris  
païſſ), ke son al kōſ di preparā i zovins a kühälunkü'e efām des  
sküelis governativis. L'è stāt un predi kapōc di istrui priva-  
tamentri doj zovins pe li'cēnce da l'Istitut teknik preparānd-  
ju a tantis materjis pes kühals e korentin vīnc fra profe-  
sōrs e asistēnc ke kostarān al stāt kul lokāl, materjāl, risāl-  
dament, servici 300-400'000 franks ad an, in mūd di l'a  
restā meraveāc i stes profesōrs. Se il lāpōre da l'inseñāment  
e fos dividude fra divjōris personis e impartide regolarmen-  
tri durānt l'an skolastik e no a scāfjōn durānt lis ven-  
demis, e sarēs manto gravoſe e manto diskōmude e il vantē  
morāl al sarēs grandisim pe zorentūt e pe l'inseñānc ke varesin  
mūd di sej ütū al païſſ e a se stes e lis famejs doj studēnc  
e varesin un bjel sparōn; finalmentri tros ke pe speſe o pal  
diskomud hūe no pūedin, e saresin te puribiltāt di kon-  
tinuā i studis.

### Lavōr manüāl de zorentūt

Vin kalkulāt ke des 8760 horis ke l'ha un an, cōltis  
wt horis in di par durmi, dōs in di par mangj e divertisi  
indut 3650; e 810 di sküele otiñudis inoltiplikand  
162 dis efetivs di sküele par 5 horis, e restin di plene  
libertāt aj fruc 4300 horis a l'an, presapōk la metāt di dut  
il timp. Lis horis dedicadis ala sküele e son ben picule part